

КАЛЬЧЕНКО С.В., ТРУСОВА Н.В.
ДЕМКО В.С., ПОПОВА Т.В., ТАРАНЕНКО Г.Г.

РЕКРЕАЛОГІЯ

ТА РЕКРЕАЦІЙНІ КОМПЛЕКСИ СВІТУ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ДМИТРА МОТОРНОГО

КАЛЬЧЕНКО С.В.

ТРУСОВА Н.В.

ДЕМКО В.С.

ПОПОВА Т.В.

ТАРАНЕНКО Г.Г.

РЕКРЕАЛОГІЯ ТА РЕКРЕАЦІЙНІ КОМПЛЕКСИ СВІТУ

монографія

Мелітополь, 2021

УДК 338.48

Р36

Рекомендовано НДІ соціально-економічного розвитку регіону
Таврійського державного агротехнологічного університету імені
Дмитра Моторного. Протокол № 3 від 13 травня 2021 р.

Рецензенти:

В.К. Збарський, д.е.н., професор

А.В. Карпенко, д.е.н., професор

І.В. Свиноус, д.е.н., професор

Кальченко С.В. Рекреалогія та рекреаційні комплекси світу / С. В.
Кальченко, Н.В.Трусова, В.С. Демко, Т.В. Попова, Г.Г Тараненко
[монографія].ТДАТУ. ВПЦ «Lux» – Мелітополь.2021. 263с.

За авторською редакцією

ISBN 978-617-7975-07-5

Висвітлено теоретичні засади функціонування сфери рекреаційної діяльності та їх роль в системі національної економіки. Особливу увагу приділено дослідженню перспектив інституційного забезпечення розвитку рекреаційної сфери в Україні. Досліджено сутність інформаційних ресурсів як специфічної складової в системі надання рекреаційних послуг. Наведено методологічні підходи до вивчення процесу становлення сфери рекреаційних послуг на базі інституційного підходу. Проаналізовано вплив рівня кадрового забезпечення на ефективність функціонування сфери рекреаційних послуг. Висвітлено сучасні особливості розвитку рекреаційних комплексів провідних туристичних країн світу. Особливу увагу приділено забезпечення ефективного функціонування рекреаційних комплексів України. Обґрунтовано важливість розвитку сільського зеленого туризму як невід'ємної складової територіальних рекреаційних систем України.

Рекомендовано для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, спеціалістів та керівників суб'єктів рекреаційного бізнесу.

УДК 338.48

Зміст

Вступ	3
Розділ I Основи рекреалогії <i>Кальченко С.В., Трусова Н.В.</i>	6
1.1 Концепції рекреаційної діяльності	6
1.2 Види рекреаційних послуг	11
1.3 Територіальна рекреаційна система Запорізькій області	45
Розділ II Рекреаційні комплексу світу <i>Попова Т.В., Демко В.С.</i>...	82
2.1 Загальні тенденції економічного розвитку світових рекреаційних комплексів	82
2.2 Напрями економічного розвитку рекреаційних комплексів України	100
Розділ III Духовнотворча місія рекреаційно-туристичної діяльності у самореалізації та саморозвитку особистості <i>Тараненко Г.Г.</i>.....	158
Додатки.....	191

Вступ

Сучасний стан розвитку національної економіки характеризується підвищенням значущості сфери рекреаційних послуг в економічному та соціальному аспектах. Кризові процеси в галузях матеріального виробництва примушують шукати альтернативні форми реалізації для представників підприємницької спільноти, особливо для тих, чия діяльність пов'язана із функціонуванням сільських територій. В цьому аспекті туристична галузь містить у собі суттєвий потенціал з точки зору інвестиційної привабливості, а також можливості залучення широкого кола працівників різних професійних напрямків.

Разом із цим слід відмітити, що сучасний стан та специфіка розвитку вітчизняної сфери надання туристичних послуг залишаються недостатньо вивченими. Значною мірою це обумовлено низьким рівнем інформаційного відображення процесів, які відбуваються в даній складовій рекреаційної галузі, а також диверсифікацією форм та напрямів господарської діяльності. Специфіка кожного з них (готельний туризм, пляжний туризм, туropolерейтинг, сільський зелений туризм тощо) передбачає необхідність застосування індивідуальних методичних підходів щодо оцінювання рівня ефективності функціонування не тільки конкретного суб'єкта підприємницької діяльності, а й відповідного галузевого напрямку.

Важливою складовою розвитку туристичної діяльності є соціальний аспект, а саме її вплив на екологічний, демографічний та культурний рівень розвитку конкретного регіону. Концепція сталого розвитку, принципи якої є базовими для загальнонаціональних та регіональних соціально-економічних стратегій, передбачає обов'язковість дотримання відповідних екологічних стандартів в процесі використання об'єктів навколишнього середовища, унікальних природних та історико-культурних пам'яток. В останньому

випадку слід відмітити, що це є основою для цілої низки напрямів туристичної діяльності (екскурсійна діяльність, анімаційна діяльність, зелений туризм тощо).

Треба зазначити також, що сучасні кризові явища в сфері туристичної діяльності, обумовлені пандемією та її наслідками, призвели до підвищення попиту на послуги внутрішнього туризму. Відповідно до реалій національної економіки це означає підвищення рівня інвестиційної привабливості для сільського зеленого туризму як форми альтернативної самореалізації значної частки сільського населення.

Наведені зазначені обставини обумовлюють актуальність тематики монографії та її змістовне наповнення. Важливе місце в наведеному інформаційному матеріалі займає питання розвитку сільського зеленого туризму та його вплив на загальний стан та перспективи розвитку рекреаційної галузі в Україні. Висвітлено не тільки сучасні наукові погляди щодо функціонування даного галузевого напрямку, а й окреслено його можливі майбутні перспективи.

РОЗДІЛ III ДУХОВНОТВОРЧА МІСІЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ТА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Наприкінці XX століття сфера туризму стала нормою життя сучасної людини й одним із найбільш ефективних засобів задоволення дозвіллевих потреб. Завдяки зростаючому взаємозв'язку і взаємозалежності країн, відкритості кордонів і збільшенню масштабів міжнародної співпраці, що охоплює не лише обмін товарами і капіталом, а й послугами, туризм наразі набуває все більш масового характеру. Популярність та затребуваність рекреаційно-туристичної діяльності спричинена й тим, що туризм є одним із видів дозвіллевої життєдіяльності, завдяки якій особистість відновлює працездатність і водночас здійснює культурно-пізнавальну, духовно-моральну та розважальну діяльність.

За своєю природою туризм є соціальним явищем, адже пов'язаний з діяльністю людини в межах розвиненого цивілізаційного суспільства. Аксіологічний аналіз туризму загалом і рекреаційно-туристичної діяльності зокрема, як чинника цивілізаційного поступу людства, галузі, соціальної системи [19], спонукає до вивчення його ціннісних засад, оскільки вони належать до основних компонентів людської діяльності, детермінуючи специфіку сприйняття особистістю навколишньої дійсності та особливості її поведінки.

Закладені, завдяки науковим розвідкам М. Вебера і Т. Парсонса, засади аксіологічного підходу в соціології уможливлють чітке виділення двох рівнів аналізу функціонування цінностей у суспільстві, зокрема, мікрорівень, тобто рівень особистості і міжособистісної взаємодії, та макрорівень – рівень суспільства.

Так, наприклад, Т. Парсонс в межах суспільства розглядає цінності як вищі принципи організації соціальних систем, що виконують функції

інтеграції й підтримки соціального порядку. На його думку, цінності спрямовують активність особистості таким чином, щоб вона не загрожувала стабільності соціальної системи та була дієвим засобом контролю за нею. Одним із головних завдань соціології, відповідно до концепції М. Вебера, є аналіз смислових структур соціального життя, що безпосередньо пов'язані з ціннісними уявленнями, адже, на його думку, «гідність особистості полягає в тому, що для неї існують лише ті цінності, з якими вона співвідносить своє життя...» [6, с. 350]. Досліджуючи феномен цінностей в межах концепції соціальної дії, М. Вебер застосовує мікрорівень аналізу функціонування цінностей у соціумі, адже вони, поряд із цілями, афектами і традиціями, розглядаються ним у якості основних мотивів людської діяльності [6].

Аналіз цінностей, запропонований М. Вебером, дозволяє розглянути туризм як сферу соціальної діяльності, в якій відбувається реалізація життєвих цінностей особистості, що є одним із найважливіших засадничих принципів суспільної діяльності, який дозволяє не лише пояснити людські дії, але й зрозуміти внутрішній світ особистості, наблизитися до розуміння індивідуального і колективного цілепокладання.

Туризм загалом і рекреаційно-туристичну діяльність зокрема можна розглядати як певний вид діяльності, що містить мету, засіб, результат і сам процес діяльності. У зв'язку із цим, у процесі їх дослідження, доцільно використовувати суб'єктно-діяльнісний підхід, що передбачає виявлення специфіки туристичної діяльності та її мотиваційної складової. Зміст вказаного підходу полягає у розумінні діяльності як суто людського способу ставлення до світу, в якому людина постає у якості суб'єкта діяльності, а явища світу, що нею освоюються – у якості об'єкта. За умови, що основою діяльності є свідомо сформована мета, підстава самої діяльності знаходиться у площині мотивів і цінностей відповідної культури.

Дослідження мотиваційної складової діяльності передбачає аналіз ціннісних орієнтацій особистості як складного феномену, що нероздільно

пов'язаний з системою відносин особистості, визначає її вчинки і поведінку. Взаємозв'язок потреб і цінностей виявляється у тому, що потреби людини залежать не лише від особливостей її організму, але й зумовлені процесом її виховання у широкому сенсі, тобто залучення до світу людської культури. Саме тому аксіологічна сфера особистості є вищим рівнем в ієрархії людських спонукань, потреб і інтересів.

Зважаючи на вказане, розгляд ціннісних орієнтацій особистості у процесі дослідження рекреаційно-туристичної діяльності є вкрай важливим, особливо враховуючи той факт, що основними причинами, які спонукають людину до подорожей, є прагнення до отримання нового духовного досвіду, бажання відповідати соціальному статусу, відірватися від рутини, культурно збагатитися тощо. Вказане, так чи інакше, пов'язане з існуючою системою цінностей суспільства загалом і особистості зокрема, більшість з яких може бути реалізована лише в умовах якісного і різноманітного дозвілля.

Варто зазначити, що на зміст сучасного дозвілля неабиякий вплив здійснили особливості постіндустріального суспільства, риси якого пронизують усе повсякденне життя сучасної людини. На думку Б. Фаулера, відбувається переорієнтація ціннісної свідомості, завдяки якій здійснюється зсув цінностей праці до самоцінності дозвілля [21, с. 12-20]. Сприяють розширенню дозвіллевої діяльності та збільшенню її ролі й такі фактори як глобалізація та глобалізаційні виклики, розвиток засобів масової комунікації, збільшення вільного часу, поширення ідеології «примусового споживання», відкритість кордонів, доступність багатьох видів розваг, поширення «штучних» об'єктів туристичної атракції, що створюються за допомогою симулякрів, потреба в емоціях та створенні штучного «ідеального» особистого простору тощо.

Безперечно, пошук можливих шляхів вирішення глобальних викликів та гармонізація взаємовідносин у системі «людина-природа» сьогодні постають основними векторами людської діяльності, метою яких є не лише

забезпечення сталого розвитку сучасної цивілізації, а й духовне оновлення суспільства загалом й особистості зокрема. Аналізуючи сучасну ситуацію у світі, вчені доходять висновку, що крім викликів технократичного характеру, людина піддається негативному впливу й процесів глобалізації, проявами якої можна назвати надмірне захоплення технізацією та відчуження людини від природи, що провокує поширення феномену бездуховності, фокусування людського буття на інтересах сьогодення, «знелюднення» природи, її комерціалізація й утилітаризація [30, с. 124-133].

Означені процеси актуалізують духовні засади культурного розвитку суспільства, адже трансфер вищих гуманістичних цінностей, нівелювання значущості особистості та її життя, домінування насильницьких методів у суспільному житті призвели до відчуження особистості від справжньої духовності та зацікавленість у псевдодуховних цінностях, що руйнують її та роз'єднують, тобто спричиняють особистісну деструкцію.

Саме тому у новому соціокультурному контексті особливо актуальним стає дослідження ролі туристично-рекреаційної діяльності у становленні духовності сучасної людини, адже, на думку вчених, саме в процесі особистого духовного життя кристалізується індивідуальний ціннісно-нормативний стрижень людини, розробляється програма власної життєдіяльності, вирішується питання щодо сенсу життя, а ключові психічні характеристики – почуття, емоції, воля, уява, мислення – набувають ціннісної спрямованості й визначеності. Духовні цінності є підґрунтям внутрішнього пошуку людини, її прагнень, формують світогляд, індивідуальний погляд на навколишню дійсність тощо [13, с. 80], що безпосередньо відображається на суспільстві загалом.

Важливою умовою поліпшення життя націй, відповідно до Манільської декларації зі світового туризму, визнається розвиток туризму на міжнародному та національному рівнях. За умови якісної пропозиції забезпечується захист і збереження культурної спадщини, навколишнього

природного, соціального і людського середовища, розвиток та духовне збагачення особистості. Незаперечним є факт впливу рекреаційно-туристичної діяльності на пізнавальну сферу особистості, розвиток її інтелектуальних та вольових якостей, емоційне сприйняття та набуття соціального досвіду. Туристична активність уможливорює не лише знайомство з об'єктами культурної спадщини, а й трансформується у ціннісні орієнтації, погляди, позиції тощо.

Дослідження духовності не є новим, адже здавна розглядалася Платоном, Аристотелем, Аврелієм Августином, Томою Аквінським, І. Кантом, Ф. Шеллінгом, Г. Гегелем та іншими видатними вченими в історико-філософському дискурсі.

Досить ґрунтовний психологічний аналіз духовності здійснено у роботах Н. Автономової, Л. Виготського, О. Леонтьєва, К. Мергелідзе, С. Рубінштейна, О. Спіркіна, В. Тугарінова та ін., які акцентували увагу на співвідношенні матеріальних і духовних явищ у культурі.

Духовність як особистісна властивість, що визначає сенс життя та діяльності аналізувалася у антропологічних розвідках С. Батеніна, Л. Буєвої, Л. Когана, О. Крутової, Г. Парсонса, Г. Смірнова, А. Шомса, І. Фролова та ін.

Проаналізували духовність крізь призму світогляду людини та її духовного світу у своїх роботах Є. Бабосов, Л. Дорогов, В. Орлов, Б. Сафонов, В. Немировський, І. Бойченко, Г. Бурбуліс, В. Левічева, В. Лекторський, В. Швирьов, Б. Юдін та ін.

У якості аксіологічної характеристики особистості духовність розглянули С. Анісімов, Н. Бажов, В. Бакіров, Є. Власова, В. Глухачов, Ю. Гранкін, О. Золотухіної-Аболіна, А. Івін, Н. Чавчавадзе, А. Хансікорова та ін.

Духовність як абсолютну людську цінність досліджено Г. Батуріною, Є. Бистрицьким, С. Гусєвою, І. Мальковською, Р. Петросяном, В. Семеновою, Г. Тульчинським, В. Федотовою, В. Філатовою, Т. Хорольською та ін.

Як форма суспільної свідомості духовність розглядається Р. Арцишевським, Л. Баткіною, С. Гатальською, А. Гуревичем, Ш. Гусейновою, В. Івановою, Ю. Лотманом, Б. Смагіним, С. Токаревим, В. Топоровим та ін.

Критично переосмислили та дослідили специфіку виявлення феномену духовності у суспільстві А. Бергсон, М. Бубер, М. Вебер, Е. Гуссерль, В. Дільтей, С. К'єркегор, Ф. Ніцше, Б. Рассел, П. Рікер, Ж.-П. Сартр, П. Тейяр де Шарден, Е. Фромм, М. Гайдеггер. Важливий пласт здобутків належить також релігійним філософським ідеям М. Бердяєва, І. Ільїна, Вл. Соловйова, П. Флоренського та С. Франка.

Тож, зрозуміло, що феномен духовності не втрачає своєї актуальності досить тривалий час. Проте, зазначимо, що духовнотворча місія рекреаційно-туристичної діяльності не була предметом спеціальних наукових досліджень, що у свою чергу спонукає до здійснення ґрунтовних розвідок у цьому напрямі.

Саме тому обраний напрямок дослідження з його потенціалом у гармонізації особистісного простору з урахування реінтерпретації феномена духовності [18], а також теоретична і практична значущість проблеми визначають актуальність дослідження духовнотворчої місії рекреаційно-туристичної діяльності у самореалізації та саморозвитку особистості.

Ще минулого століття Нобелівський лауреат премії миру Мартін Лютер Кінг звернув увагу світової спільноти на проблему втрати людиною духовності, що пояснює її «некерованість» у багатьох сферах суспільного життя та загрожує майбутньому цивілізації. Нажаль, ця проблема і дотепер залишається невирішеним викликом сучасності.

Вчені наголошують, що сучасні глобальні цивілізаційні трансформації, які можуть спровокувати нові соціальні небезпеки й негативні тенденції, вимагають від людства кардинальних змін, передусім духовного оновлення й становлення гармонійної людини. У зв'язку із цим особливо актуальним постає питання щодо трансферу соціокультурних процесів та актуалізації

духовних засад суспільного розвитку. Зміни, що відбуваються у царині вищих гуманістичних цінностей разом із зниженням особистісної значущості та важливості самого життя, посилені перевагою насильницьких методів у суспільному житті, спричинили відчуження особистості від справжньої духовності, підштовхуючи до псевдодуховних цінностей.

Відомо, що людину можна аналізувати за різними підставами, адже вона є істотою матеріально-предметною, пов'язаною із соціальними відносинами, носієм певної культури тощо. Кожна людська грань є важливою складовою її аналізу і саме така багатогранність спонукає до виділення основної якості, яка першочергово робить людину людиною, у якій переплетені загально-родові та унікально-індивідуальні риси. На наш погляд, саме такою фундаментально-засадничою якістю людини і є духовність, як основа людини, що пояснює природу людського буття та вказує на роль людини у соціумі, методологічний ключ до її розуміння як єдності загального та індивідуального [17].

Духовність людини, сприяючи самоідентифікації, перетворює її і на суб'єкт, і на об'єкт відносин. Таке відношення розгортається у двох основних напрямках: всередину – до самої себе і назовні – до соціуму. Вказані грані людини є нероздільними, тісно переплетеними, тісно взаємопов'язаними. У зв'язку із цим розвиток ставлення людини до себе неминуче проявляється у зміні її ставлення до соціуму, а розвиток останнього переломлюється, змінюючи тим самим ставлення людини до себе. Саме духовність людини є тим, що робить людину людиною, тим, що виділяє її з світового універсуму [17].

Розглядаючи духовність як процес взаємовпливу людини і світу, що здійснюється у безпосередній суб'єкт-об'єктній взаємодії, С.Франк ідентифікує духовне життя людини як таке, що виходить за межі об'єктивної дійсності і належить до внутрішньої реальності, що недосяжна для зовнішнього об'єктивного спостереження [24].

Визнаючи духовну складову особистості іманентною за природою та трансцендентною за походженням, М. Савчин акцентує увагу на тому, що духовна основа людини є її внутрішньою особою, а духовність є не продуктом культури, нав'язаним людині ззовні, а істинним єством людини, що дремає у глибинах її духу у її надсвідомому [16, с. 79].

Означену думку поділяє і Г. Шевченко, визнаючи духовність віддзеркаленнями «внутрішньої гармонії людини, натхненням душі, великої Мудрості, внутрішньої сили особистості, що вміщує в собі красу і гармонію світу, єдність думок, почуттів і вчинків, моральні імперативи» [28, с. 5]. У той же час науковець зазначає, що «освічена, але не вихована належним чином людина, без сформованих загальнолюдських та національних цінностей, духовності і культури є небезпечною у суспільстві» [27, с. 223].

В означеному контексті важливим постає питання про те, коли, де і яким чином людина стає духовною, що спонукає її до формування у собі такої якості. На нашу думку, відповідь варто шукати у площині не лише культурно-освітнього простору, а й у туристично-рекреаційній діяльності.

Безперечно, освіта є потужним інструментом у формуванні особистості. Так, зокрема, великі сподівання на освіту щодо формування у молоді «грамотності щодо майбутнього» (futures literacy) покладають і члени Римського клубу, які у своїй останній доповіді «Come On!» зазначають, що сучасна освіта має ґрунтуватися на «взаєпов'язаності» та має носити ціннісний характер, базуватися на універсальних цінностях і повазі до культурних відмінностей. Цінності визнаються квінтесенцією людської мудрості, що накопичується століттями та втілюються в акценті на благополуччя всіх живих істот і світу в цілому [39].

Безперечно, освіта виконує у суспільстві важливу людино- та духовнотворчу місію, формуючи в особистості духовні цінності, гармонійність, здатність до критичного мислення та творчої діяльності.

Духовно зріла особистість здатна до звільнення від деструктивних інтенцій, і, відповідно, вільною, відкритою для зовнішнього світу.

Розглядаючи духовний розвиток особистості в культурно-освітньому просторі, Х. Шапаренко звертає увагу на те, що «з одного боку культурно-освітній простір забезпечує особистості багатство духовних інтересів, розкриття творчих здібностей, прояви найбільш важливих людських якостей. З іншого боку – духовне становлення, що ґрунтується на ціннісно-орієнтованому погляді на життя (творчість, самобутність, самостійність, відкритість, терпимість до інших поглядів і думок тощо), передбачає актуалізацію духовного потенціалу суспільства і можливостей самої людини» [26, с. 285].

У той же час не можна забувати про те, що духовний розвиток є двостороннім процесом, у якому духовність розвивається завдяки впливу не лише суб'єктів процесу соціалізації, а й суспільства у цілому. У зв'язку із цим, аналізуючи духовність як засадничий принцип людського буття, актуалізується питання щодо виокремлення та аналізу її основних соціальних аспектів.

Так, зокрема, варто вказати на всеосяжний характер духовності. Багатогранне духовне життя людини включає емоційно-афективні сторони, когнітивні та ціннісно-мотиваційні моменти, усвідомлені та нечітко сприйняті грані, зорієнтовані на зовнішній і внутрішній світ установки, та багато інших аспектів, рівнів та станів. Не можна оминути і той факт, що моральні цінності, релігійні вірування, естетичні категорії, буденно-практичне знання тощо досягаються саме завдяки духовності людини [17].

Окрім цього духовність людини існує як ідеальність. Для розуміння душі й тим паче духу, – зазначав Г. Гегель, – найважливішим є визначення ідеальності, яка є запереченням реальності і водночас зберігається у ній, остання ж віртуально міститься у цій ідеальності, хоча більше не існує в ній

[7, с. 102]. Таким чином, духовність людини постає ідеальним світом, у якому людина живе, керуючись ідеальними формами.

Розглядаючи сенс значення та роль духовності та маючи на увазі, перш за все, взаємозв'язок людини і суспільства та людини і природи, можна виокремити декілька рівнів аналізу.

По-перше, духовність є екзистенційною складовою людини, адже саме через неї людина усвідомлює, сприймає, відчуває саму себе. Людина живе, діє, перетворює світ, спираючись на духовність як форму самоідентифікації [32, с. 289-290]. Якщо духовність як фактор самоідентифікації оцінювати у площині взаємовідносин людини і соціуму, людини і природи, то можна констатувати, що людина, передусім, виступає як суб'єкт духовного буття, а вже потім як представник етносу, класу, країни, культури тощо. Її відносини з соціумом (та природою) виростають саме з її духовності, заломлюючись у безлічі конкретних соціальних ролей.

По-друге, духовність є індивідуально-унікальною особливістю людини, адже кожна людина є неповторно індивідуальною, а неоднаковість, нерівність людей, їх неповторність проявляється вже у природній конституції кожного індивіда. Разом із тим людська неповторність проявляється не лише у природно-біологічних параметрах, вона є невимірно ширшою та багатшою, а її квінтесенцією є духовність, у якій проявляються душевні сили, потяги, настрої, змістовність розумових процесів. Більш того, можливо, саме духовність людини і є її справжньою індивідуальністю і неповторністю [4, с. 43].

Завдяки духовності у людині прокидаються бажання, потяги, які значною мірою стимулюють та мотивують її життя. Саме завдяки духовним силам, велінням, уподобанням, ціннісним пріоритетам, прийнятим для себе еталонам, архетиповим устремлінням, ментальним уподобанням і низці інших факторів формується та система внутрішніх імперативів, що, без перебільшення, визначає життєвий вибір, життєву біографію людини [31, с.

18]. Саме тому неповторність, індивідуальність людської духовності є не зовнішнім гарантом людського життя, а її потужним внутрішнім джерелом.

Про можливість особистісної самореалізації, що уможливорюється завдяки перемозі духовного елемента як енергії, писав ще М. Бердяєв, підкреслюючи, що самоствердження людини спричиняє її самознищення [3, с. 286-287]. Саме тому, напевно, сучасна інтерпретація змісту поняття «духовність» значно збагатилася іншими сенсами. Так, зокрема, А. Корецька [10, с. 297-303] зазначає, що ототожнення духовності із релігійністю вже не є актуальним, адже його синтетичність, що передбачає наявність високих моральних принципів і совісливості, передбачає й наявність душевної щедрості, чуйного сприйняття краси, адекватності у поглядах і поведінці, розуміння та збереження культурних здобутків, професійну компетентність, громадянську активність, аксіологію природи тощо. Саме така духовно збагачена особистість здатна генерувати позитивні ідеї й емоції, розуміти важливість законів і проблем суспільства й природи, співпереживати і нести відповідальність за свої вчинки, що є ознаками її гармонійності.

Особливого значення, на нашу думку, набувають також такі риси високодуховної особистості, як цінність природи, прагнення до встановлення оптимальних умов життєдіяльності, культурно-естетична спрямованість, духовна гармонія тощо. Забезпечення перерахованих цінностей, без сумніву, стосується площини можливостей туристично-рекреаційної діяльності, однією з головних цільових настанов якої є не лише оздоровлення та лікування людини, а й її духовне збагачення.

У зв'язку з цим важливим постає питання щодо можливості розглядати туристично-рекреаційну діяльність не просто як зручний майданчик для розмов про духовність, а як дійсно духовну практику. Тож доцільно проаналізувати туризм з точки зору відновлення зв'язків між людиною і особистим внутрішнім світом, людиною і природою, суспільством і духовним світом. Так, зокрема, відомо, що людина, яка мандрує, дізнається

про межі своїх можливостей йдучи, наприклад, цілий день під дощем або мокрим снігом, обходячись без засобів зв'язку (телефон, інтернет) чи цивілізаційних благ (газ, опалення, гаряча вода тощо). В таких ситуаціях формується глибинна установка на пізнання, порятунк (у прямому сенсі), на віднаходження самої себе, звернення до особистого єства, поштовх до самоусвідомлення через самозаглиблення у стані «тут і зараз». Саме за таких умов, розвиваючи своє тіло, людина «самореалізується». Також загальновідомим є факт, що під час тривалих походів зникають соціальні маски, людина перестає брехати самій собі і «віднаходить себе» в екстремальних умовах, стаючи тим, ким має бути.

Безперечно, активні подорожі природою змінюють усвідомлення засадничих принципів взаємодії системи «людина-природа», що наразі є серйозним викликом сучасного світу [37]. Не є секретом і той факт, що туристи-початківці йдуть у похід за чудовими краєвидами, а досвідчені – у пошуках нових місць, змінюючи власну глибинну установку з пізнання на пошук. Коли людина вже намілювалася чудовими краєвидами, вона починає помічати сміття під ногами та прибрати його. Проте лише коли людина настільки глибоко вживається в природу, що починає «думати як гора», можна говорити про самореалізацію в сенсі глибинної екології.

Туристично-рекреаційна діяльність, безперечно, відображається й на взаємовідносинах людини і суспільства. Так, зокрема, з одного боку, людина полишає суспільство і подорожує у повному відриві від цивілізації в експедиціях, з іншого – її соціальна сутність і потреба у спілкуванні спонукає до пошуку нових друзів серед подорожуючих. Не зважаючи на тривалість «відчуження» від цивілізації, вона все одно повертається до суспільства. Навіть коли людина їде за кордон з метою знайомства з іншими культурами або допомагати у якості волонтера, вона все одно реалізує глибинні установки пізнання та порятунку. Не можна забувати також і про те, що свобода людини полягає у тому, що вона не зобов'язана жити там, де

народилася, а подорожуючи світом може віднайти місце, де їй хочеться жити, побудувати будинок, самореалізуватися та самозростати.

Туристично-рекреаційна діяльність відіграє важливу роль і у налагодженні взаємовідносин між людиною і духовним світом. І хоча ця тематика є досить специфічною для обговорення, все ж варто зазначити, що пророки багатьох релігій йшли у гори і пустелі для спілкування з надприродними силами, а отже, не можна не відзначити позитивний вплив такої взаємодії, що змінює людину на краще та є важливою умовою її духовного зростання, уможливлючи гармонію не лише внутрішню, а й у ставленні до навколишнього світу (світу природи). Саме тому, напевно, М. Фуко зауважив, що духовність є ніщо інше, як спрямованість людського погляду в особисте єство [25, с. 286-287], а С. Кримський, назвав духовність способом «самовибудовування» людської особистості, що конституюється у вигляді покликання свого носія, та здатністю переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особистості на етичній основі [11].

Зважаючи на вказане, важливим завданням туристично-рекреаційної діяльності постає урахування запитів особистості, віднаходження оптимальних умов її гармонізації, налагодження взаємовідносин зі світом (світом природи), що уможливлює здійснення повноцінної життєдіяльності й розвитку фізичних і духовних сил. Зазначене узгоджується з антропологічним сенсом феномена духовності у сучасних філософських дослідженнях, які акцентують увагу на тому, що зміст духовності полягає у турботі особистості про світ загалом і себе зокрема.

Означений принцип, безперечно, постає основою не лише раціональної людської поведінки у будь-якій формі активного життя, а й морально-етичною засадою ставлення людини до природи. На думку вчених (В. Табачковський, М. Булатов, Н. Хамітов, Є. Андрос [22]), коли людина здатна до самоздійснення, самореалізації та самовдосконалення, вона здатна до побудови гармонійних відносин зі світом природи, соціумом та з собою.

Така діяльність має базуватися на морально-етичному підґрунті, адже вказана активність уможлиблюється лише завдяки достатньому аксіологічному забезпеченню, піднятого до рівня світоглядно-діяльнісного принципу особистого буття.

Зазначимо, що сучасна наукова парадигма виробила оригінальну концепцію духовності як морально-ціннісного виміру як людського світу, так і загального світоустрою. Духовність сьогодні ідентифікується не лише як засадничий принцип гармонізації особистісного простору, а й як засіб саморозвитку, самотворення, самовдосконалення, самозростання та руху до людиномірного світу.

Духовність, на думку М. Шелера, постає найвищим рівнем ієрархії цінностей людського ставлення до світу, що започатковується цінностями «приємне-неприємне», а завершується цінностями «святе-несвяте». І особистісні цінності у цьому сенсі належать саме до сфери «святого» [29, с. 323-328]. Відтак, можна припустити, що поза духовністю діяльність перестає бути людяною, а без діяльності духовність втрачає раціонально-чуттєві риси та соціальний сенс. Вказане підтверджує думку про те, що духовність набуває особливого значення у гармонійній єдності істини, добра і краси, що стає можливим завдяки туристично-рекреаційній діяльності, яка, у свою чергу, уможливлює духовний саморозвиток особистості, гармонізацію її внутрішнього світу та відносин із оточенням.

У вказаному контексті важливо зазначити, що однією із ознак сучасної туристично-рекреаційної діяльності, як відносно молодого напрямку сучасної господарської діяльності, є створення нової системи цінностей, заснованої на соціальній імітації історичного і культурного устрою життя, побуту, повсякденності, що підмінює задоволення від відчуття задоволенням від емоцій. Означений ефект посилюється кризою духовності сучасного суспільства споживання та суперечністю між сформованими впродовж століть цінностями, заснованими на релігійних і екологічних переконаннях,

пасіонарністю особистості та сучасною аксіосферою, заснованою, переважно, на споживацько-прагматичному ставленні до природи, індивідуалізмі та егоїзмі. Окрім цього «експансіоністські» втручання економічної діяльності в культуру через туризм, перетворюють її на індустрію розваг, орієнтовану на споживання, що ставить під сумнів гармонійний розвиток особистості та її духовне збагачення.

Окрім цього все більше регіонів і держав включають туристично-рекреаційну діяльність до своїх стратегічних програм розвитку, не зважаючи на те, що не всі можуть запропонувати сьогодні туристам унікальні історико-культурні «продукти», а тому досить часто змушені йти шляхом створення, конструювання штучних елементів атракції, парків розваг тощо. Такі «штучні» об'єкти туристичної атракції створюються за допомогою симулякрів, що постають прототипом реальних історико-культурних пам'яток і, у певному сенсі, компенсують відсутність цих реальних об'єктів (наприклад, «гостьові будинки» і етносела, що імітують історичний устрій життя, побуту, повсякденності етносу, виконуючи одночасно і функції засобів розміщення).

Якщо гостьові будинки відносяться до сільського туризму, який орієнтований на залучення до місцевої культури, історії, устрою життя, спілкуванню з місцевими жителями та природою, то великі парки атракціонів розраховані на велику кількість відвідувачів, які не прагнуть дізнатися про регіон і його жителів, адже потребують емоцій, релаксу, відчуження від реальності.

Така імітація є сьогодні соціальним феноменом, що спотворює соціальну визначеність, в основі якої лежать процеси соціальної дії, пов'язані з підміною предметно-сислової реальності шляхом конструювання символічної соціальної реальності, створення видимості. В цій соціальній імітації унеможлиблюється створення нових зразків символічної соціальної реальності, що дають підстави для гармонійного розвитку особистості і

суспільства. Соціальна імітація, одним із прикладів якої постає атрактивний туристичний продукт, відкриває перед людиною нові можливості прожити життя, сповнене новими позитивними враженнями, емоціями і відчуттями, що раніше були їй недоступні.

Нажаль, у сучасному туристичному споживанні все більшого значення набуває його демонстративний характер, що полягає в домінуванні таких символічних елементів як симуляції і симулякри. Сучасне суспільство споживання, згідно з З. Бауманом, відкрило перед особистістю можливість отримання задоволення від скоєного, зробивши споживання сенсом свого життя, що яскраво втілено у питанні: «людина повинна споживати, щоб жити, чи вона живе для того, щоб споживати?» [2, с. 140].

Можливість «продавати» задоволення, враження, ностальгію відтворюють собою так званий символічний капітал. У цьому сенсі, на думку К. Кембелл [34, с. 280], відбувається проста підміна задоволення від відчуттів задоволенням від емоцій, а досягнення емоційного комфорту закладається в основу ціннісних критеріїв у поведінці споживача. У туризмі ці задоволення від атракцій тим і цінні, що контрольовані, оскільки в будь-який час можна завершити свою подорож. Тут виникає ситуація, коли стає можливим «висловлювати свої емоції контрольованим способом, часто демонструючи штучні і майстерно стримуючи справжні» [14, с. 86].

Така соціальна конструкція актуалізує роль «постачальника розваг», що є посередником між споживачем і інструментом розваги. У результаті змінюється сама соціальна структура (додаються нові професії, що організовують і супроводжують цей процес), а також знижується творчий підхід у проведенні часу і встановлюється соціальна залежність між споживачем розваг з його потребами та інтересами і надавачем розваг, як фахівцем, здатним задовольнити ці потреби й інтереси в межах індустрії. У результаті вказаних соціальних суперечностей відбувається трансформація

особистості, якій нав'язується ціннісна система, орієнтована на постійне отримання задоволень – гедонізм.

Причиною прагнення до такої максимізації отримання задоволення від життя є, передусім, підвищений рівень емоційного і нервового напруження сучасної людини, яка змушена віднаходити різні способи емоційного розвантаження. Вказане переорієнтовує особистість, спрямовує її від просвітницької моделі на гедоністичну, коли актуалізується не цінність саморозвитку та духовного збагачення, а отримання задоволення, розваги і емоційний допінг. Така гедоністична модель особистості, деперсоніфікує її, роз'єднує, деформує, відштовхує від єдиного «соціального тіла», позбавляючи суспільство об'єднуючого початку, а саму особистість спрямованості до творчих витоків, вдосконалення творчих здібностей, до вершин культури – духовності.

Вказані процеси є однією з причин сучасної соціальної кризи, з точки зору динаміки розгортання якої вчені говорять про «перехід суспільства з одними якісними характеристиками до суспільства з іншими якісними характеристиками» [15, с. 140]. Закономірним наслідком зазначеного є криза духовності, спричинена, передусім, трансфером цінностей. Культура (матеріальна і духовна) стає пріоритетним об'єктом для «експансіоністських» цілей економічної діяльності, що перетворюють її на індустрію розваг і невичерпне джерело отримання прибутку. Ще Ж. Бодрійяр назвав таке «культурне споживання» карикатурним, пародійним спогадом того, чого вже немає. Воно не може бути творчим, а тому не сприяє розвитку особистості, її духовному збагаченню та смозростанню.

У зв'язку із цим, на нашу думку, перед сучасною туристично-рекреаційною діяльністю постає важливе завдання – повернення особистості до духовного виміру, що уможливить усвідомлення нею своєї сутності, осягнути навколишній світ та зрозуміти свою унікальність та особливість,

тобто усвідомити себе важливим суб'єктом світотворення та світоперетворення.

Зважаючи на те, що для особистості духовність є основним виміром її соціальності, критерієм та гарантом самореалізації, туристично-рекреаційна діяльність потребує актуалізації духовного потенціалу та формування духовної сфери особистості. При цьому духовний розвиток має стати головною метою та кінцевим результатом її становлення та розвитку, адже самовдосконалення та особистісне зростання, що передбачає гармонійне поєднання в людині її біологічного, соціального та духовного, є важливою умовою особистісної гармонізації.

Реалізація вказаної мети знаходиться у площині туристично-рекреаційних кластерів, що є концентрацією на певній території підприємств індустрії туризму, які взаємодіють між собою з метою створення туристичного продукту, результатом якого є задоволення потреби людини у відновленні фізичних та психічних сил.

Фахівці у сфері географії туризму виявляють низку особливостей туристично-рекреаційних кластерів, визнаючи, зокрема, однією з основних – наявність унікальних туристично-рекреаційних ресурсів (природних і штучно створених людиною об'єктів показу та залучення туристичного інтересу), на основі яких туристичними компаніями формуються унікальні продукти та послуги.

Не менш важливою особливістю визнається гнучкість складу, меж, конфігурації і внутрішньої структури туристично-рекреаційного кластера, що проявляється у вільному приєднанні підприємств та організацій до кластеру й виходом з нього, нечіткістю і мінливістю географічних кордонів, розташуванням як всередині адміністративних районів, так і на перетині декількох територіальних утворень.

Актуальною є також наявність на території інфраструктури, необхідної для організації туристичного бізнесу, що забезпечує взаємопов'язаність,

пропорційну рівновагу елементів кластера та його функціонування як єдиного економічного організму, що забезпечує і полегшує доступ трансферту знань і технологій.

Важливим результатом роботи підприємств туристично-рекреаційного кластера є також сукупність послуг, кожна з яких сама по собі є комплексною. Їх якість оцінюється споживачем (туристом) і залежить від безлічі факторів, зокрема, особливостей виховання, віку, культурних традицій, звичок, цінностей тощо.

Загальновідомо, що туристичні послуги є продуктом, що забезпечує відносно високу прибутковість на вкладений капітал за умови використання місцевих ресурсів. Вони завжди орієнтовані на зовнішній ринок, попит, збереження і поліпшення позиції на ринку щодо конкурентів. При цьому важливе значення для туристично-рекреаційного кластера має надання і просування не властивостей продукту, а реальної користі і вигідності для потенційного клієнта.

Наступною особливістю є те, що виробництво послуг у туристично-рекреаційному кластері не має чіткої постійної послідовності, як, наприклад, у промисловому. Більш того, набір послуг, включених у кожен туристичний продукт, є різним і залежить від вибору конкретного споживача (туриста), а їх мінімальна кількість визначена на законодавчому рівні.

Важливою ознакою є також пріоритетна роль регіональних (місцевих) адміністрацій, які підтримують ініціативи щодо формування туристично-рекреаційних кластерів, що визначають стійкі функціональні і економічні зв'язки між організаціями, орієнтованими на задоволення суспільних потреб у рекреації і туризмі. Взаємодія може здійснюватися у форматі зустрічей, юридично оформлених відносин між фірмами, асоціаціями, спілками тощо. Учасниками туристично-рекреаційного кластера є власне туристичні компанії, представники громадських організацій, адміністрації, освітні науково-дослідні структури тощо, які взаємодіють один з одним в контексті

складного переплетіння конкуренції і співпраці, при керівній функції адміністрації та акцентованому науково-методичному супроводі.

Щодо ресурсних передумов, то до них, зазвичай, відносять групи ресурсів, які визначають доцільність створення кластера, зокрема, власне туристично-рекреаційні ресурси, адміністративний ресурс, трудовий потенціал, фінансові ресурси, загальна і туристично-рекреаційна інфраструктура, науково-технологічна інфраструктура, інформаційна інфраструктура [5].

Варто зазначити, що, якщо розглядати продукт індустрії туризму як культурний товар, то, поряд з економічною цінністю він обов'язково втілює й духовно-культурну. У зв'язку з цим актуальними стають підходи культурних, креативних індустрій. З позиції економіки культури фахівці визначають кілька сегментів культурних, креативних індустрій, до яких належить і туризм. Це, зокрема, індустрія, яка, передусім, діє за межами культурної сфери і не включає мистецтво в традиційному його розумінні, проте виробляє продукти, що володіють певним культурним змістом.

Відповідно до сучасних досліджень культурних індустрій, сфера туризму, у широкому сенсі, є багатофункціональним і високотехнологічним процесом, орієнтованим на масові обсяги виробництва товарів і послуг великої кількості компаній і організацій. Культурна цінність міститься в деяких аспектах культурних феноменів і має низку характеристик, зокрема, автентична цінність (естетичні характеристики – краса, гармонія), духовна цінність (релігійний контекст), соціальна цінність, історична цінність, символічна цінність, цінність справжності тощо.

На думку Д. Тросбі, в специфічному сенсі туризм і культура поєднуються в нішевий ринок, який став відомий як «культурний туризм». При цьому саме культурний туризм має найбільш тісні відносини з культурними практиками і способом життя спільнот, що приймають туристів [20].

Так чи інакше елементи творчої складової, зазвичай, містяться в окремих фрагментах культурного продукту туристичної індустрії. У зв'язку з цим особливе місце відводиться саме феномену культурного туризму, що орієнтований на індивідуальні вимоги споживачів, зокрема, відвідування культурних фестивалів або окремих культурних пам'яток. Більш того, на думку фахівців, творчість стає важливим аспектом як загальних стратегій розвитку, так і перспектив розвитку власне туризму. Такий «творчий поворот» у туризмі і його вплив на подальший розвиток пов'язаний з теоретичними перспективами і практичними підходами [38].

Аналізуючи культурні індустрії, сучасні науковці, виділяють широкий спектр функцій, зокрема і виробництво соціального сенсу. Однак у цілому специфіка досліджень з позиції економіки культури обумовлена вузькою конотацією терміну «культура», а саме – спрямованість на реалізацію функціонального сенсу культури як культурної діяльності, що виробляє товари і послуги. Роботи фахівців у сфері економіки культури орієнтують переважно на сам процес створення, розповсюдження та споживання культурних благ. Так, наприклад, порівнюючи культурні індустрії з іншими формами капіталістичного виробництва, Н. Гарнем виділяє такі характерні риси, як ризикованість ведення бізнесу, наявність конфлікту між креативністю і комерцією, високі витрати на виробництво і низькі витрати на відтворення продуктів індустрій, формування напівсуспільних благ і потреба створювати дефіцит [35].

На думку інших науковців [23], культурні індустрії безпосередньо пов'язані переважно з промисловим або напівпромисловим способом виробництва. При цьому часто не враховується той факт, що поняття «культура» розуміється ще й в іншому сенсі – як інструмент урегулювання свідомості та поведінки людини. Таке розуміння є не лише науковим, а досить поширене й на рівні буденної свідомості. До прикладу, використовуючи словосполучення «культурна людина», ми, зазвичай, маємо

на увазі аж ніяк не художника чи іншого виробника художньої продукції, а людину, що відрізняється високим рівнем своєї соціальної адекватності (культурною урегульованістю) і гуманітарною ерудицією.

Означений контекст підтверджує нашу думку про те, що саме духовнотворча місія рекреаційно-туристичної діяльності сприяє не лише освоєнню географічно-соціального та культурного простору, а й їх конструювання та моделювання. При цьому відбувається освоєння не лише культури «країни прибуття», а й рідної країни, адже пізнання себе через пізнання інших є однією з найважливіших культурологічних функцій туризму і подорожей.

Зазначимо, що у дослідженні туризму як соціокультурного явища аналізуються різні його функції. Так, наприклад, однією з перших культурологічних спроб осмислити місце туризму в структурі культури стала концепція А. Флієра, відповідно до якої туризм входить до системи фізичної і психічної репродукції, реабілітації та рекреації людини. «Реалізація соціокультурного підходу в індустрії туризму обумовлена низкою функцій, тісно пов'язаних з культурою, зокрема, інтегративно-комунікативна, що сприяє процесам інтеграції, а також диференціації світової культури; функція трансляції культури; структуроутворююча, пов'язана зі структуруванням вільного часу; культуроохоронна, що сприяє збереженню культурної спадщини, змушує оновлювати, реставрувати, зберігати пам'ятки культури; функція національної самоідентифікації, тобто усвідомлення своєї культури, національної своєрідності; ігрова, що є формою вільного самовираження людини; функція формування нових потреб людини, їх збагачення тощо [8, с. 8]. На думку Є. Кузьміної, туризм впливає практично на всі сфери людської діяльності, але однією з найважливіших функцій є пізнання себе через пізнання інших [12].

В межах виявлення культурологічних підстав рекреаційно-туристичної діяльності доцільно звернутися до досвіду досліджень у сфері взаємозв'язку

туризму і культури. Так, наприклад, розглядаючи культуру як одну з провідних сфер поряд з політикою і економікою, Д. Белл зазначає, що «для суспільства, групи людей або окремої особистості культура є безперервним процесом підтримки власної неповторної індивідуальності, заснованим на гармонійній єдності, що досягається завдяки чіткій системі естетичних поглядів, моральних оцінок своєї сутності і стилю життя» [33, с. 23].

Тісний взаємозв'язок туризму і культури докладно аналізується і в межах антропологічного підходу. Так, зокрема, серед основних завдань досліджень в сфері культурного туризму виділяють: сутність, зміст і історію розвитку культурного туризму, вивчення базових культурних контекстів туризму, проблеми сталого розвитку туризму з точки зору екологічних та культурних особливостей тощо. Загальне, що об'єднує дослідження в межах антропологічного підходу, – це те, що в центрі уваги опиняються проблеми відносин «господар-гість», які накладають свій відбиток на формування етнічної та історичної свідомості людей.

У цілому специфіка підходів, що мають культурологічні підстави, полягає в тому, що загальна методологія туризму, як явища культури, формується завдяки філософським концепціям, які зачіпають питання взаємодії як всезагальних процесів, так і може обґрунтовуватися з урахуванням робіт Н. Данилевського, В. Стьопіна, А. Тойнбі, О. Шпенглера, К. Ясперса та інших. Окрім цього, якщо врахувати той факт, що туризм як соціокультурне явище передбачає наявність процесу пізнання і рефлексії світу та людини, то його актуальність поширюється й на сферу міжособистісних відносин.

Враховуючи прикладний характер рекреаційно-туристичної діяльності, зазначимо, що її успішний і сталий розвиток неможливий без проведення фундаментальних досліджень в різних галузях знання. Залежно від специфіки досліджень туризму варто виділити базові критерії концепцій і підходів. Це, по-перше, наявність різноманітних напрямків дослідження і, як

наслідок, наявність різних об'єктів і предметів дослідження. По-друге, так чи інакше дослідження рекреаційно-туристичної діяльності припускають тісний взаємозв'язок економічного і соціокультурного підходів, адже економіка безперечно проявляється в культурі. У свою чергу, соціокультурний підхід стає релевантним, оскільки передбачає можливість розкрити цінності туризму всебічно, а не в ракурсі тільки одного фактору – економіки. По-третє, реалізація заявлених підходів до дослідження рекреаційно-туристичної діяльності можлива при дотриманні системного урахування загальних і спеціальних закономірностей функціонування і розвитку заявленої сфери.

Саме орієнтованість на розуміння основних напрямків і перспектив розвитку, виявлення сутнісних складових в умовах глобалізації та інтеграції світового простору, осмислення рекреаційно-туристичної діяльності як неоднозначного явища, а також процесу формування, просування і реалізації культурного продукту є предметом філософського підходу до дослідження туризму. Зважаючи на те, що туризм як соціокультурне явище формувався під впливом західноєвропейської і північноамериканської сучасної культури, актуалізується важливість врахування у процесі вивчення сучасних трансформацій різних соціальних систем аксіологічного фактору.

Аксіологія туризму проявляється різнобічно, адже у ціннісній свідомості її суб'єктів вона постає «соціокультурною цінністю» і водночас цінністю постає й сам «продукт туристичної діяльності» [1, с. 80-81]. Уявлення про те, які цінності включено до структури туристичної діяльності дозволяють розкрити не лише значення туризму для суспільства, а й визначити конкретний вид туризму, адже кожен сегмент рекреаційно-туристичної діяльності спирається на свою структуру цінностей: оздоровчий туризм – на зміцнення здоров'я, пізнавальний туризм – на здобуття нових знань, духовний – на зміну внутрішнього стану, досягнення гармонії, спокою, умиротворення тощо.

Одним найважливіших складових аксіології туризму є дозвілля як цінність, пов'язана з появою вільного часу. Концептуальні моделі дозвілля докладно розглядає М. Каплан [36], виділяючи, у якості основних, наступні моделі: гуманістичну (підвищення культурного рівня особистості, її соціалізація і самореалізація), терапевтичну (реабілітаційний, відновлювальний потенціал дозвілля, задоволення потреби у відпочинку), кількісну (дозвілля як вільний від роботи час), інституційну (в різних сферах життєдіяльності суспільства) та епістемологічну (спрямована на задоволення когнітивних, аксіологічних і естетичних потреб особистості). Навіть завдяки короткостроковій подорожі, на думку вченого, відбувається формування уявлень про цінності культури і суспільного життя, корекція ціннісних орієнтацій особистості, переосмислення уявлень про переваги чи недоліки іншого способу життя тощо.

Розглядаючи туризм як вид дозвілля, спрямований на саморозвиток особистості, актуалізується його педагогічний зміст. Безперечно, рекреаційно-туристична діяльність є важливою ланкою системи навчання і виховання, що уможливорює розширення світогляду, прищеплення патріотизму і інтернаціоналізму в процесі формування особистості, її духовне збагачення та самозростання.

З точки зору функціонування суспільства, туризм як цінність має праксеологічну складову, що носить суперечливий характер, адже з одного боку є розвитком особистості, її культурним збагаченням, а з іншого – трансформацією соціального і природного середовища.

Рекреаційно-туристична діяльність як соціокультурне явище є цілим пластом ціннісних комплексів, як духовних, так і дозвіллевих, що гармонійно вбудовані у соціальну систему сучасного суспільства. Вказані цінності безпосередньо пов'язані з рекреацією і саморозвитком особистості, її творчим початком і духовним пошуком, розкривають мотиваційну складову

туристичної активності людини, сприйняття нею навколишньої дійсності у процесі подорожування.

В контексті туристичної активності духовні цінності відтворюються з духовної сутності людини, що спрямована на внутрішню свободу, а саме: свободу вибору життєвого шляху, до пізнання, до всього нового і невідомого. Дозвіллеві цінності, що є у певному сенсі гедоністичними, також не позбавлені духовної складової й відтворюють комплекс рекреаційних цінностей, спрямованих не лише на відновлення здоров'я, а й зміцнення соціальних контактів: сімейно-родинних, дружніх, професійних зв'язків тощо.

Сам туризм, як явище світової культури, сприяє, передусім, розкриттю і розумінню різних сторін і характеристик самої культури: її сутності, видів, форм і функцій у «живому» вигляді. На конкретних прикладах можна познайомитися як з рівнем розвитку певних історичних епох і цивілізацій, так і зі ступенем вдосконалення різних сфер людської життя і діяльності.

Завдяки рекреаційно-туристичній діяльності візуалізуються фактори історичної спадкоємності, значно активізуються пізнавальна, інформативна, комунікативна, оцінна сторона сприйняття дійсності, адже під час будь-якої подорожі відбувається знайомство і засвоєння «чужого» соціокультурного простору. Кожен турист, часто на підсвідомому рівні, проводить компаративний аналіз ставлення до природи, суспільства і окремих людей, як у «чужому», так і у своєму соціумі.

Таким чином, завдяки туризму в сучасному світі на планетарному рівні уможливорюється ескалація міжкультурної комунікації. Він стає серйозною політикою глобального рівня, завдяки якій вирішуються низки міжнародних проблем за допомогою «народної дипломатії». Саме завдяки туризму стає можливим злам небажаних стереотипів, формування нових світоглядних орієнтирів та аксіологічних імперативів особистості.

У соціальному аспекті туризм можна розглядати і як фактор вдосконалення якості життя, адже туристична діяльність пов'язана не лише з прямим економічним ефектом у вигляді додаткових прибутків, створення нових робочих місць, розвитку інфраструктури, а й з впливом на соціально-психологічний стан людини, поліпшення її здоров'я, рівня добробуту, розвитку та саморозвитку.

Не можна не погодитися з думкою науковців про те, що духовна складова присутня у всіх видах туризму. Загальновідомо, що туристи активно беруть участь у культурних заходах, зокрема, міжнародних конференціях, екскурсіях, театралізованих, музичних, танцювальних, художніх і музейних виставках, кінофестивалях, національних карнавалах тощо. Вказане доводить розмаїття можливостей рекреаційно-туристичної діяльності як засобу духовного збагачення.

Сучасні дослідження підтверджують і той факт, що ціннісні орієнтири туристів ще залежать від віку й туристичного досвіду. Молодь в усвідомленні фізичних і духовних цінностей туризму на перше місце ставить фізичне вдосконалення людини, а розширення духовних потенцій – на друге [13, с. 80].

У той же час велика кількість науковців бачить у туризмі ефективний і універсальний засіб виховання, що містить, передусім, духовний, моральний, естетичний, а потім і фізичний вплив, адже здатність усвідомлювати, розуміти й відчувати прекрасне формують саме подорожі, знайомство з життям у всіх його проявах у різних куточках планети [9].

Отже, духовно-творча місія рекреаційно-туристичної діяльності є сьогодні важливою засадою вирішення проблеми духовності людини та її ролі у формуванні зрілої, психологічно здорової особистості, адже розвиток духовності є тим «ресурсом», що допомагає людині долати життєві труднощі, вирішувати внутрішні та зовнішні конфлікти, зберігаючи людську гідність, милосердя, співчуття і добробут у відношенні до Іншого.

Спрямованість людини до духовного самозростання і розвитку, формування духовно-творчого потенціалу майже завжди несе в собі потужний психологічний заряд і резерв життєстійкості. У переломні кризові моменти у багатьох людей можна спостерігати потяг до пошуку духовних цінностей, що надають сенсу і допомагають віднайти опору у житті. Набуття сенсу життя, безсумнівно, пробуджує духовні сили, необхідні для того, щоб протистояти конфліктам, хаосу, руйнуванню соціальних устоїв, сформованих традицій тощо.

Серед духовних цінностей великого значення мають, зокрема, такі, як віра, надія і любов. Віра є важливою характеристикою психіки людини, що впливає на формування її самосвідомості і поведінки. Вона надає людині душевних сил здолати труднощі на шляху досягнення поставлених цілей, є внутрішньої опорою у вирішенні складних життєвих питань, основою формування ціннісних орієнтацій і відповідних моделей ставлення до світу. Надія орієнтує людину на позитивний результат подій і тим самим допомагає їй чинити опір і переживати несприятливі життєві ситуації. Любов несе в собі потужний духовний заряд, життєву силу, що дозволяє людині здолати почуття самотності, залишитися самою собою, зберігши свою цілісність, душевну гармонію і мир, реалізувати себе в глибоких відносинах з іншими.

Духовно зріла особистість є більш захищеною, психологічно стійкішою і більш врівноваженою, а сформовані духовні цінності кардинально змінюють життя і свідомість людини, визначають сенс її існування, надають відчуття онтологічної впевненості та забезпечують душевну гармонію.

Актуалізує духовнотворчу місію культурного розвитку людства глобалізація суспільних процесів, вимагаючи нівелювати трансфер вищих гуманістичних цінностей, приниження значущості особистості та її життя, поширення насильницьких методів діяльності, відчуження особистості від справжньої духовності та зацікавленість у псевдодуховних цінностях. Сучасний соціокультурний контекст актуалізує роль туристично-

рекреаційної діяльності, спрямованої на гармонізацію духовної складової ціннісної системи сучасної людини, адже саме духовні цінності є підґрунтям внутрішнього пошуку людини, її прагнень, формування світогляду, індивідуального погляду на навколишню дійсність.

Не зважаючи на те, що дослідження духовної сфери людини ніколи не втрачало своєї актуальності, саме духовнотворча місія рекреаційно-туристичної діяльності все ще залишається малодослідженою, спонукаючи до обґрунтування її потенціалу для самореалізації та саморозвитку особистості, а також гармонізації особистісного простору з урахування реінтерпретації феномена духовності, як засобу саморозвитку, самотворення, самовдосконалення, самозростання та руху до людиномірного світу. Важливість такої духовнотворчої місії посилюється кризою духовності сучасного суспільства споживання та суперечністю між сформованими впродовж століть цінностями та сучасною егоїстично-прагматичною аксіосферою.

Гедоністичні цінності сучасної людини, спричинені максимізацією отримання задоволення від життя через підвищений рівень емоційного і нервового напруження, нівелювали цінність духовної складової саморозвитку, що призводить до деперсоніфікації, особистісного роз'єднання та деформації.

У такій ситуації саме духовнотворча місія туристично-рекреаційної діяльності є оптимальним шляхом виходу із ситуації що склалася. Саме в її межах стає реальним формування в особистості вищих духовних цінностей, гармонійності, здатності до критичного мислення та творчої діяльності, що є важливою умовою її саморозвитку та самореалізації. Така духовно зріла особистість здатна звільнитися від деструкцій, відчутти себе вільною та відкритися для зовнішнього світу, спрямувавши свою енергію у конструктивному напрямку.

Література до розділу III

1. Ачмиз А.К. Туризм как социокультурное явление. Теория и практика общественного развития. 2010. № 1. С. 72-82.
2. Бауман З. Глобализация: последствия для человека и общества. М., 2004. С. 112-145.
3. Бердяев Н. Самопознание. Л., 1991. 336 с.
4. Бердяев Н. А. Философия свободного духа. М., 1994. 480 с.
5. Боровинская Д.Н. Туризм: современные подходы к исследованию. Философия и культура. 2018. № 2. С. 14-23.
6. Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. М. 1990. 808 с.
7. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 3. М., 1977. 471 с.
8. Захарова Л. Н. Туризм как социокультурное явление. Тюмень. 2003. 124 с.
9. Зорин И. В. Аксиологическое пространство как предметная область педагогики туризма. Теория и практика физической культуры. 2000. № 8. С.39-41.
10. Корецька А. І. Освіта і духовність як феномени освоєння дійсності у викликах сучасності. Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія. Київ : НПУ, 2007, Вип. 65, Ч. 1. С.297-303.
11. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации. Вопросы философии. 1992. № 12. С. 21-28.
12. Кузьмина Е. М. Туризм как способ взаимодействия культур. Автореферат дис. ... канд. культурологии. Тюмень, 2005. 28 с.
13. Кунденко Я. М., Кунденко Я. М., Гаплевська О. І. Туризм як духовна подорож сучасної людини. Гуманітарний часопис. 2019. № 1. С. 79-86.
14. Понукалина О.В. Развлечения в контексте современной массовой культуры. Вопросы культурологии. 2010. № 10. С. 84-88.

15. Рассказов Л.Д. Диалектика кризиса духовности в условиях глобализации: проблемы, решения, перспективы. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2012. № 3-2 (17). С. 140-142.
16. Савчин М. В. Духовний потенціал людини. Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2001. 203 с.
17. Тараненко Г. Г. Межі людської духовності: філософсько-освітня рефлексія. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2018. № 21. С. 117-120.
18. Тараненко Г.Г. Реінтерпретація духовності у контексті гармонізації культурно-освітнього простору особистості: морально-етичний аспект ставлення людини до природи. Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. К. : ВІР УАН, 2015. Випуск 97 (6). С. 304–307.
19. Топчієв О. Г., Яворська В. В., Ніколаєва О. І. Рекреаційно-туристична діяльність як складова регіональних господарських комплексів: концептуально-понятійний огляд. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки. 2016. Вип. 5. С. 128-134.
20. Тросби Д. Экономика и культура / пер. с англ. И. Кушнаревоу; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2013. 256 с.
21. Фаулер Б. Пьер Бурдьє и теория культуры: критический анализ. Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 11. Социология. М. 1999. №3. С. 12-20.
22. Філософія: світ людини / В.Г. Табачковський та ін. К. : Либідь, 2003. 430 с.
23. Флиер А. Я. Культурные индустрии в истории и современности : типы и технологии. Информационно-гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». 2012. № 3. С.88-103.

24. Франк С.Л. Реальность и человек. Метафизика человеческого бытия : [Электронный ресурс] / С. Л. Франк. Режим доступа : <http://www.magister.msk.ru/library/philos/frank/frank006.htm>.
25. Фуко М. Герменевтика субъекта. Социо-Логос. Вып. 1. М., 1991. С. 286-287.
26. Шапаренко Х. А. Духовний розвиток особистості в культурно-освітньому просторі ВНЗ. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. №2 (77). 2017. С.279-289.
27. Шевченко Г. П. Одухотворений образ Людини Культури ХХІ століття: процес його виховання у вищій школі. Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць. Вип. 5(68). Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. С. 213-224.
28. Шевченко Г. П. Педагогіка духовності. Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць. Вип. 1. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. С. 3–9.
29. Шелер М. Феноменология и теория познания / Пер. А.В. Денежкина. Шелер М. Избр. произв. / Под. ред. А.В. Денежкина. М., 1994. С. 323–328.
30. Шинкарук В. І., Табачковський В. Г. Глобалізація з філософсько-антропологічного погляду: панацея чи проблема. Практична філософія. 2001. №1. С. 124–133.
31. Эфроимсон В. Предпосылки гениальности (биосоциальные факторы повышения умственной активности). Человек. 1997. №3. С. 15-20.
32. Ясперс К. Смысл и назначение истории. М. 1991. 527 с.
33. Bell D. The Cultural Contradiction of Capitalism. N.Y. 1980. 301 p.
34. Campbell C. Romanticism and the Consumer Ethic: Intimations of Weber-style Thesis. Sociological Analysis. 1983. № 4. P. 279–296.
35. Garnham N. Capitalism and Communication. L.: Sage. 1990. 224 p.

36. Kaplan M. Leisure in Amerika: A social Inquiry. New York: John Wiley & Sons. 1960. 350 p.
37. Taranenko G.G. Axiological dimensions of harmonious relations in the system "nature-man". Canadian Scientific Journal. 2014. №2. P. 69-73.
38. Tourism, creativity and development / edited by G. Richards and J. Wilson. L.: Routledge Taylor & Francis Group. 2007. 323 p.
39. Weizsaecker E., Wijkman A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer, 2018. 220 p.

**Кальченко Сергій Володимирович
Трусова Наталія Вікторівна
Демко Валентина Сергіївна
Попова Тетяна Вікторівна
Тараненко Галина Григорівна**

Рекреалогія та рекреаційні комплекси світу

монографія

За авторським редагуванням

Підписано до друку 24.05.2021. Формат 60х84 1/16.
Ум.друк. 15,35 арк. Папір офсетний. Наклад 100 примірників
Замовлення № 232
Видавець і виготовлювач ФОП Верескун В.М.

Видавничо-поліграфічний центр «Люкс»
м. Мелітополь, вул. М. Грушевського, 10. тел.: (067) 309-84-64
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виробників
і розповсюджувачів видавничої продукції
від 11.06.2002 р. серія ДК №1125